

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.15, No. 28
Autumn 2025 & Winter 2026

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

Ontological Foundations of Cognitive–Behavioral Therapy and Its Critique Based on Transcendent Wisdom (Hikmat al- Muta‘aliya)

Navid Khakbazan¹

Abstract

The present study aims to examine the ontological foundations of Cognitive–Behavioral Therapy (CBT) and analyze the underlying philosophical assumptions of this psychotherapeutic approach. This qualitative study, using a documentary–analytical method, applies conceptual analysis and comparative interpretation of psychological and philosophical texts. Findings indicate that Stoic and Existentialist philosophy had the greatest influence on shaping the ontological foundations of CBT pioneers. Key components of these foundations include the denial of the origin of existence, the rejection of immaterial and non-physical entities, and the perception of the world and creation as purposeless phenomena. Such assumptions, particularly in connection with the existentialist perspective, create a significant gap between CBT and the divine outlook in Transcendent Wisdom, limiting the comprehensive

---

¹ Assistant Professor, Department of Psychology and Educational Sciences, University of Religions and Denominations, Qom, Iran
n.khakbazan@urd.ac.ir

Received: 23/09/2025

Reviewed: 17/11/2025

Accepted: 05/12/2025

understanding of human existence and the meaning of life. This study emphasizes the necessity of critically re-examining psychotherapeutic theories from an ontological perspective and highlights the importance of philosophical analysis of foundations for a deeper understanding of human experience.

Keywords: Cognitive–Behavioral Therapy, Ontology, Existentialism, Meaning of Life, Ellis, Beck

Statement of the Problem

One of the most important developments in psychotherapy in the 1950s and 1960s was the emergence of Cognitive–Behavioral Therapy (CBT) by Albert Ellis and Aaron Beck. This approach, relying on empirical evidence and a diverse set of techniques, has been reported effective in treating a wide range of psychiatric disorders. However, CBT is not merely a set of techniques; it is based on a philosophical perspective whose roots were not directly addressed by its pioneers. Analyzing philosophical underpinnings is crucial for professional growth in therapy. Scholars suggest that attention to the philosophical foundations of CBT provides a fresh understanding of the theory and its applications. According to Ellis, the main goal of CBT is to change the client’s philosophical worldview and reconstruct their fundamental ontological assumptions. Therefore, understanding the theory without knowledge of its intellectual roots results in a superficial comprehension. The main problem of this study arises from two key points: first, the ontological foundations of this approach, including assumptions about the nature of existence and the denial of immaterial entities, conflict with Islamic philosophical frameworks. Second, despite studies attempting to link CBT with religious teachings, few have analyzed and critiqued its philosophical and ontological foundations, particularly through the lens of Transcendent Wisdom. Neglecting this issue may lead to the application of therapeutic methods without assessing their compatibility with local intellectual frameworks. Accordingly, the present study aims to investigate the ontological foundations of CBT and critique them based on Transcendent Wisdom.

Research Method

The research method in this study is qualitative and of the documentary–analytical type. Data were collected from library sources in psychology, philosophy, and Islamic studies, and analyzed using conceptual, systematic, and comparative approaches to compare the foundations of CBT with philosophical and Islamic teachings.

Findings

CBT pioneers, especially Ellis and Beck, are based on a materialist ontology that limits existence to tangible and empirical entities and considers any immaterial existence, including the soul and God, as lacking valid support. This perspective is based on the primacy of sensory experience, and anything beyond the material domain is either denied or interpreted as unreal and therapeutically ineffective. Consequently, CBT focuses solely on cognitive, neurological, and biopsychosocial factors in analyzing human suffering and treatment, ignoring the role of immaterial entities or God.

Another ontological component of CBT is the primacy of existence over essence, meaning that humans first exist in the world and then, through their choices and efforts, construct their personality and essence. This view rejects predetermined nature and emphasizes individual responsibility and free will in shaping life and identity. Accordingly, each person can create the personal meaning of life and pursue happiness and personal coherence. Regarding the meaning of life, CBT adopts a nature-based and individualistic approach, in which life's meaning depends on personal choices and abilities and does not require God. The therapist acts as a guide, while the individual must construct the personal meaning and purpose of life.

CBT denies immaterial and non-physical entities, including the soul and God, whereas from the perspective of Transcendent Wisdom, existence comprises multiple levels and is not limited to the perceptible world. The soul and other non-physical entities are part of reality, and restricting reality to sensory objects negates the metaphysical realm and foundational religious teachings. Sensory perception cannot prove or refute immaterial entities; rational cognition and intuitive knowledge can establish certainty regarding them. Human experiences, such as true dreams, miracles, and psychological states, also provide evidence for the existence of these entities. Although God and absolute truth are considered doubtful or fictional by CBT pioneers, in reality, God is a philosophical issue that cannot be resolved by empirical, sensory-limited data. The inability of the senses to perceive God does not imply His non-existence, and denying God and absolute truth leads to the negation of objective values and an increased tendency toward nihilism.

CBT assumes the world is inherently purposeless, and the meaning of life is shaped by individual choice, whereas from an Islamic perspective, human creation and the world are not purposeless, and the ultimate goal of creation is the attainment of closeness to God and perfect actualization. Denying the purposeful nature of creation leads to excessive focus on individual choice and extreme humanism, leaving life devoid of absolute ethical values and resulting in human confusion. In contrast, Islamic ontology provides a foundation for meaningful life, ethical orientation, and

the growth of human perfection, allowing integration with a God-centered therapeutic system

References

1. Beck, A. *Cognitive Therapy and Psychological Problems*(M. Qarache-Daghi, translation).Tehran: Vis Publishing; 1369. Persian.
2. Ellis, A. *Reason and Emotion in Psychotherapy*(Rev. ed.).New York, NY: Carol Publishing Group; 1994.
3. Mulla Sadra, MB. *Al-Hikmah al-Muta'aliyah fi al-Asfar al-'Aqliyyah al-Arba'ah*. Qom: Al-Mustafawi Bookstore; 1379. Arabic.

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran

Ontological Researches

semi-annual scientific journal

ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490

Type: Research

Vol.15, No. 28

Autumn 2025 & Winter 2026

پژوهش‌های هستی‌شناختی

دو فصلنامه علمی

نوع مقاله: پژوهشی

سال پانزدهم، شماره ۲۸

پاییز و زمستان ۱۴۰۴

صفحات ۳۵۷-۳۸۹

مبانی هستی‌شناختی درمان شناختی- رفتاری و نقد آن بر اساس حکمت متعالیه

نوید خاکبازان^۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی مبانی هستی‌شناختی نظریه درمان شناختی- رفتاری (CBT)، به تحلیل پیش‌فرض‌های فلسفی نهفته در این رویکرد روان‌درمانی می‌پردازد. این مطالعه با رویکرد کیفی و روش اسنادی-تحلیلی و با بهره‌گیری از تحلیل مفهومی و تفسیر تطبیقی متون روان‌شناختی و فلسفی انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که فلسفه رواقی و اگزیستانسیالیسم بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری بنیان‌های هستی‌شناختی پیشگامان شناخت‌درمانی داشته‌اند. مؤلفه‌های کلیدی این مبانی شامل نفی مبدأ هستی، انکار موجودات مجرد و غیرمادی، و تصور جهان و آفرینش به‌عنوان پدیده‌ای بی‌هدف است. چنین پیش‌فرض‌هایی، به‌ویژه در پیوند با نگرش اگزیستانسیالیستی، فاصله قابل توجهی میان شناخت‌درمانی و نگاه الهی در حکمت متعالیه ایجاد می‌کند و محدودیت‌هایی در درک جامع از معنای زندگی و هستی انسان به‌وجود می‌آورد. این پژوهش بر ضرورت بازخوانی انتقادی نظریه‌های

n.khakbazan@urd.ac.ir

^۱ استادیار گروه روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه ادیان و مذاهب، ایران، قم.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۸/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۴

روان‌درمانی از منظر هستی‌شناسی تأکید دارد و اهمیت تحلیل فلسفی مبانی را برای فهم عمیق‌تر تجربه انسانی برجسته می‌سازد. کلیدواژه‌ها: درمان شناختی-رفتاری، هستی‌شناسی، اگزستانسبالیسم، معنای زندگی، الیس و بک.

بیان مسأله

یکی از مهم‌ترین تحولات در حوزه روان‌درمانی طی دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ میلادی، شکل‌گیری درمان شناختی-رفتاری توسط آلبرت الیس^۱، آرون بک^۲ و سایر پژوهشگران بود (Beck, J., 2023, p24). این رویکرد بر چارچوبی نظری استوار است که شامل مبانی آسیب‌شناسی روانی، اصول و فنون درمانی و مهارت‌های تخصصی می‌شود (Oliveira, I., R., 2015, p1). توسعه آن بر پایه شواهد تجربی و پژوهش‌های نظام‌مند صورت گرفته است (Richard, G & Garland, A, 2003, p15). درمان شناختی-رفتاری یکی از رویکردهای نوین در روان‌درمانی به شمار می‌رود که حاصل تکامل تدریجی نظریه‌های پیشین است. این رویکرد از یک سو تحت تأثیر روان‌شناسی شناختی و از سوی دیگر متأثر از تحول درمان‌های رفتاری، وجودی و روان‌کاوانه شکل گرفته است (Lang J.W.B. and Lang J, 2010).

درمان شناختی-رفتاری یکی از اثرگذارترین رویکردهای روان‌درمانی معاصر محسوب می‌شود (Bennett-Levy, James., Thwaites, Richard., Haarhoff, Beverly.& Perry, Helen, 2015, p6). این رویکرد با به‌کارگیری مجموعه‌ای متنوع از فنون، در درمان طیف وسیعی از مشکلات روان‌شناختی و اختلالات روان‌پزشکی، از جمله افسردگی، اختلالات اضطرابی، فوبیا، اختلالات شخصیت، مشکلات بین‌فردی، کنترل خشم، سوءرفتار جنسی و اسکیزوفرنی، اثربخش گزارش شده است (Knapp, Paulo & Beck, Aaron T, 2008, p55).

با این حال، شناخت‌درمانی (CBT) صرفاً مجموعه‌ای از فنون نیست، بلکه بر نگرش نظری و فلسفی‌ای استوار است که از نظر روش‌شناسی با پارادایم علمی روان‌شناسی تجربی نیز هماهنگ می‌باشد (Bond, F. W., & Dryden, W., 2002, p2). با این حال، پیشگامان و

پژوهشگران این حوزه به‌طور مستقیم به منشأ فلسفی و بنیان‌های فکری آن اشاره نکرده‌اند (Leahy, R. L., 1996, p1).

آلبرت الیس، به‌عنوان یکی از بنیان‌گذاران درمان شناختی-رفتاری، در حالی نظریه خود را متأثر از تجربیات شخصی‌اش می‌داند که بر این باور است برخی مفاهیم اساسی آن ریشه در اندیشه‌های فیلسوفان گذشته دارد. او نظریه خویش را پدیده‌ای کاملاً انقلابی تلقی نمی‌کند، اما معتقد است از نظر ساختار نظری و نحوه به‌کارگیری مفاهیم کهن در فرآیند درمان، این نظریه واجد ویژگی‌های نوآورانه است (پروچاسکا و نورکراس، ۱۳۹۰). الیس همچنین بیان می‌کند که دیدگاه او با رویکرد آرون بک، علاوه بر تأکید مشترک بر فرایندهای شناختی، از مبانی فلسفی مشابهی برخوردار است؛ با این تفاوت که بک به‌صراحت به این زمینه‌های فلسفی اشاره نکرده است (Ellis, A., 1994, p54).

برخی پژوهشگران ریشه‌های فلسفی درمان شناختی-رفتاری را تا یونان باستان پیگیری کرده‌اند (Robertson, D., 2010, p2, ۲۰۰۲, Bond, W.Frank & Dryden, Windy.). Leahy, R. L., 1996. این رویکرد با تقویت توانایی‌های شناختی فرد، در کاهش رنج ناشی از افکار خودکار منفی نقش دارد. آثار فیلسوفانی چون افلاطون و اپیکتتوس نشان می‌دهد که وضعیت روانی انسان تا حد زیادی تحت تأثیر تفسیر ذهنی او از رویدادها و موقعیت‌های بیرونی قرار دارد. الیس نیز این دیدگاه را تأیید کرده و بیان می‌کند که بسیاری از اصول نظریه او نوظهور نیستند، بلکه ریشه در اندیشه‌های چند هزار سال پیش دارند (Robertson, D., 2010, p38).

بررسی برخی واژگان کلیدی و آثار آرون بک و آلبرت الیس نشان می‌دهد که فلسفه رواقی^۳ به‌عنوان زمینه فلسفی شناخت‌درمانی نقش قابل توجهی ایفا کرده است. الیس نیز تأکید می‌کند که بخش عمده‌ای از نظریه او بیشتر بر مبنای فلسفه شکل گرفته تا روان‌شناسی و نخستین اثر مهم او در زمینه درمان عقلانی-شناختی، یعنی «دلیل و احساسات در روان‌درمانی» (۱۹۶۲)، به‌روشنی پایه‌های فلسفی رویکرد او را نشان می‌دهد. بر اساس آن، انسان از لحاظ عاطفی بیشتر توسط ادراک، نگرش و رویدادهای درونی هدایت می‌شود تا عوامل بیرونی، دیدگاهی که پیش‌تر توسط سنکا، از فلاسفه رواقی، بیان شده بود. بک نیز خاستگاه فلسفی شناخت‌درمانی را در افکار فلاسفه رواقی، به ویژه زنون^۴، سیسرو^۵ و

اپیکتتوس می‌داند و علاوه بر آن، آموزه‌های آیین‌های تائوئیسم و بودیسم را نیز به‌عنوان پیش‌زمینه فکری این رویکرد معرفی می‌کند که بر دو نکته اصلی تأکید دارند: عواطف انسان زاییده فکر اوست و درمانگر برای تغییر پاسخ‌های عاطفی، باید باورها و عقاید فرد را مورد توجه قرار دهد.

تحقیقات نشان می‌دهد که بنیان‌های فکری شناخت‌درمانی فراتر از فلسفه هدونیسم و یوگا، شامل آموزه‌های اگزیستانسیالیسم، اندیشه‌های باروخ اسپینوزا^۶ و امانوئل کانت^۷ (Ellis, A., & Harper, R. A., 1997, p5) ، هایدگر و هوسرل (Knapp, P., & Beck, A., 2008, p56-57) و نیز نظریات جان دیویی و کارل پوپر (Scrimali, T., 2012) است. بنابراین، جریان شناخت‌درمانی را می‌توان به‌عنوان یک پیوستار فکری گسترده و ترکیبی در نظر گرفت که هر یک از این متفکران به سهم خود در شکل‌گیری و تحول آن تأثیرگذار بوده‌اند (Robertson, D., 2010, p38). هربرت^۸ (۲۰۰۴) نیز بیان می‌کند که درمان شناختی-رفتاری در بستر سنت فکری غرب شکل گرفته و تحت تأثیر مجموعه‌ای از تحولات فکری، از جمله آموزه‌های مسیحی قرون وسطی، فلسفه‌های دوران روشنگری و جریان‌های فکری دیگر قرار داشته است. بر این اساس، توجه به این پیش‌زمینه‌های فلسفی برای درک عمیق‌تر و تبیین جامع این رویکرد ضروری است. زیرا نادیده‌گرفتن آن‌ها می‌تواند به برداشت‌های سطحی و تقلیل‌گرایانه از درمان شناختی-رفتاری منجر شود (Herbert, J., 2004).

آلبرت ایس در آثار خود از فیلسوفان اگزیستانسیالیست نظیر سارتر^۹، کی‌یرکگارد^{۱۰}، بوبر^{۱۱} و هایدگر^{۱۲} به‌عنوان منابع اصلی بنیان‌های فکری شناخت‌درمانی نام می‌برد (Ellis, A., 1994, p242). برخی پژوهشگران بر این نظرند که می‌توان ردپای مباحث فلسفه وجودی را در رویکرد شناخت‌درمانی مشاهده کرد. به بیان دیگر، شناخت‌درمانی واجد بُعدی وجودی در فرایند درمان است که بر فعالیت هدفمند و نقش‌آفرینی فعال مراجع تکیه دارد. از دیدگاه ایس، برخورداری از یک چارچوب وجودی نسبت به انسان، زمینه انتخاب روش درمانی مناسب را فراهم می‌آورد و این امر می‌تواند تغییراتی عمیق و ماندگار در شیوه اندیشیدن، احساس‌ورزی و رفتار فرد در ارتباط با خود، دیگران و شرایط زندگی ایجاد کند (Murgia, E., & Diaz, K., 2015, p46).

شناخت نظریه شناخت‌درمانی بدون توجه به ریشه‌ها و مبانی فکری، به‌ویژه مبانی هستی‌شناختی^{۱۳} آن، شناختی سطحی خواهد بود. درک عمیق و محققانه‌ای که بتواند امکان ارزیابی قوت، ضعف و میزان اعتبار ادعاهای این نظریه را فراهم آورد، نیازمند رویکردی فلسفی و اندیشه‌ورزانه است. علاوه بر این، چنین رویکردی می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری و توسعه نظریه‌های درمانی مبتنی بر اندیشه اسلامی باشد (خاکبازان و همکاران، ۱۳۹۸). از این رو، بررسی مبانی هستی‌شناختی پیشگامان شناخت‌درمانی و تحلیل نقش و تأثیر آن‌ها در شکل‌گیری این رویکرد، ضرورتی پژوهشی محسوب می‌شود. در همین زمینه، استیل و درایدن (۱۹۹۹) بر این باورند که پیشگامان شناخت‌درمانی هرگونه موجود غیرمادی و مجرد را انکار کرده‌اند. الیس (۱۹۹۴) نیز تصریح می‌کند: «وجود خدا و موجودات غیرمادی مشکوک است و حتی اگر کسی ادعا کند که این موجودات وجود دارند، باز هم بعید است که واقعاً در کاهش آشفتگی انسان نقشی داشته باشند». او در جای دیگری اظهار می‌کند: «خدا و حقیقت مطلق، چیزی جز یک مفهوم خیالی بیش‌ازحد تعمیم‌یافته نیست که از منظر تجربی امکان اثبات یا رد آن وجود ندارد» (Ellis, 1994, p129). طرح چنین دیدگاه‌هایی، مسئله‌ای جدی دربارهٔ بنیان‌های هستی‌شناختی شناخت‌درمانی پیش روی پژوهشگران قرار می‌دهد و ضرورت واکاوی آن را برجسته می‌سازد.

بر این اساس، پژوهش حاضر با تمرکز بر مبانی هستی‌شناختی حاکم بر شناخت‌درمانی و با بهره‌گیری از منابع اسلامی شامل آیات قرآن، روایات معصومین(ع) و دیدگاه‌های اندیشمندان مسلمان، به تحلیل و نقد این مبانی می‌پردازد. هدف اصلی پژوهش، ارائه توصیفی روشن از مبانی هستی‌شناسی شناخت‌درمانی و ارزیابی آن‌ها در پرتو حکمت متعالیه است تا از یک‌سو امکان بهره‌گیری کارآمدتر از این رویکرد در بستر فرهنگی - دینی جامعه اسلامی فراهم شود و از سوی دیگر، زمینه‌ای نظری برای طراحی درمان‌هایی مبتنی بر مبانی اسلامی شکل گیرد.

ضرورت پژوهش

پژوهش حاضر به چند دلیل بنیادین، از جمله اهمیت شناخت زیرساخت‌های فلسفی و فقدان تحلیل‌های متمرکز بر آن در بافتار اسلامی، ضروری به نظر می‌رسد.

۱. اهمیت درک زیرساخت‌های فلسفی برای رشد حرفه‌ای درمان

دیوید (۲۰۰۳) استدلال می‌کند که رویکرد شناخت‌درمانی دارای فلسفه‌ی اساسی منحصر به فردی است که اساساً آن را از مکاتب فلسفی یونانی به ارث برده است، گرچه پیش‌زمینه‌های فلسفی متأخرتر نیز در آن مشاهده می‌شود. ما در عصر حاضر با یک زمینه‌ی اجتماعی، سیاسی، تکنولوژیکی و معنوی قرار داریم که به فلسفه‌هایی غیر از رواقی نزدیک‌تر است و اثرات آن در شناخت‌درمانی به وضوح قابل مشاهده است. با این حال، دیوید (۲۰۰۳) بر این باور است که توجه به زیرساخت‌های فلسفی حاکم بر شناخت‌درمانی—چه یونانی، بودایی یا دیگر فلسفه‌های موجود—به رشد حرفه‌ای ما منجر می‌شود. زیرا با شناخت آن‌ها، درک تازه‌ای از نظریه‌ی روان‌درمانی فعلی و شیوه‌های آن به وجود می‌آید و این موجب دقت نظر در چگونگی به‌کارگیری این رویکرد درمانی می‌شود. از سوی دیگر، ریچاردسون (۱۹۸۹) نگرانی خود را از فرضیات فلسفی اکثر مکاتب آزمایش‌نشده‌ی روان‌درمانگرانه ابراز داشته و حتی پرسیده است: «آیا روان‌درمانی خود یک تفحص آگاهانه برای معنی نیست؟» هیون (۱۹۹۳) نیز گله می‌کند که: «ما الگوی علمی را نقد نشده پذیرفته‌ایم!» (خدایاری، ۱۳۸۷، ص ۵۱).

اهمیت واکاوی مبانی فلسفی، به‌خصوص بنیان‌های هستی‌شناختی، در شناخت‌درمانی زمانی برجسته می‌شود که هدف اصلی آلبرت ایس، یعنی ایجاد تغییر در جهان‌بینی فلسفی مراجع مورد توجه قرار گیرد. ایس تصریح می‌کند که شناخت‌درمانی، ورای تمرکز بر نشانه‌ها، به کشف و بازسازی مفروضات بنیادین و هستی‌شناسانه‌ی فرد می‌پردازد (Ellis, 1994, p248). از منظر ایس، این‌گونه دگرگونی‌های عمیق فلسفی زمینه‌ساز بهبود پایدار در پاسخ‌های عاطفی و رفتاری مراجع خواهد بود.

۲. خلا تحقیقاتی در زمینه تبیین و نقد مبانی به عنوان بنیان CBT

پژوهشگران فراوانی از جمله کلیری^{۱۴} (۲۰۱۵)، توراستینسون^{۱۵} (۲۰۱۰)، سالس^{۱۶} (۲۰۰۹)، لانگ^{۱۷} (۲۰۰۲)، فرانسیس و هزلنت^{۱۸} (۱۹۸۴)، تسلر (۱۳۹۵)، راسل (۱۳۹۴)، استرول (۱۳۹۴)، راوشر (۱۳۹۴)، دیل (۱۳۹۳)، کاپلستون (۱۳۸۰)، وودراف اسمیت (۱۳۹۳)، لاوین (۱۳۹۱)، هریس (۱۳۸۹)، و دورانت (۱۳۷۸) برخی مبانی فلسفی شناخت‌درمانی از جمله فلسفه رواقی، کانت، ویتگنشتاین، اسپینوزا و هوسرل را بدون توجه به اینکه زیربنای CBT می‌باشند، تبیین کرده‌اند. به عبارت دیگر، پژوهش‌های مذکور در ساحت فلسفی و بدون نگاه نقادی به تبیین مکاتب فلسفی پرداخته‌اند. پژوهشگران دیگری همچون حاجی علی لک‌پور (۱۳۸۸)، شیروانی (۱۳۸۸)، میانداری (۱۳۸۶)، بهشتی (۱۳۸۴)، پورحسن (۱۳۸۳)، معصوم (۱۳۸۳)، برنجکار (۱۳۸۲) و اسدی (۱۳۸۱) به نقد مبانی فلسفی مذکور بدون توجه اینکه زیر بنای شناخت‌درمانی است، پرداخته‌اند. همچنین، برخی از اندیشمندان مسلمان (علوی سرشکی، ۱۳۹۱؛ سبحانی، ۱۳۸۳؛ حقانی زنجانی، ۱۳۸۸؛ جوادی آملی، ۱۳۸۳) نیز در بخشی از پژوهش خویش به نقد اسلامی برخی مبانی فلسفی از جمله فلسفه رواقی، اپیکوری، لذت‌گرایی، کانت و اگزیستانسیالیسم پرداخته‌اند. پژوهش‌های مذکور علیرغم اینکه تمامی بنیان‌های فکری شناخت‌درمانی را مورد بررسی قرار نداده‌اند، به عنوان مبانی شناخت‌درمانی نیز بدان نگاه نکرده‌اند و در حوزه تحقیقات فلسفی بوده‌اند؛ به عبارت دیگر توجهی به این که این مبانی از جمله مبانی شناخت‌درمانی است، نشده است.

۳. غفلت از تحلیل هستی‌شناختی در پرتو حکمت متعالیه و لزوم بومی‌سازی

در دو دهه اخیر، توجه به نقش فرهنگ و آموزه‌های دینی در شناخت‌درمانی، بدون آنکه به بازنگری یا بررسی مبانی نظری و فکری این رویکرد پرداخته شود، مورد توجه برخی پژوهشگران قرار گرفته است. در این زمینه می‌توان به مطالعاتی همچون «شناخت‌درمانی در منابع اسلامی» (حسینی، ۱۳۸۳)، «کاربرد شناخت - رفتاردرمانی در درمان افسردگی با تأکید بر دیدگاه اسلامی» (فقیهی، ۱۳۸۲)، «تفسیر آیات انسان‌شناسی و نقش آن در شناخت‌درمانی افسردگی» (نجفی، رحمان‌ستایش و موسوی، ۱۳۹۲) و «شناخت‌درمانی

افسردگی با تکیه بر آموزه‌های قانونمند قرآنی» (موسوی و نجفی، ۱۳۹۴) اشاره کرد. هرچند این مطالعات تلاش کرده‌اند پیوندهایی میان شناخت‌درمانی و آموزه‌های دینی برقرار کنند، اما اغلب بدون پرداختن به مبانی فلسفی و هستی‌شناختی این رویکرد، صرفاً بر کاربردهای بالینی یا همسویی‌های محتوایی متمرکز بوده‌اند. با وجود تلاش‌های انجام‌شده در زمینه پیوند دادن شناخت‌درمانی با آموزه‌های دینی، بررسی‌ها نشان می‌دهد که پژوهشگران مسلمان کمتر به مبانی نظری و فلسفی این رویکرد پرداخته و آن را در پرتو حکمت متعالیه تحلیل و بررسی کرده‌اند. حال آنکه مبانی هستی‌شناختی هر رویکرد درمانی به‌منزله بنیان‌های فکری آن شناخته می‌شود و توجه به این لایه‌های بنیادی می‌تواند درک دقیق‌تر و کاربرد متناسب‌تر از آن رویکرد را در بافت‌های فرهنگی و دینی گوناگون فراهم آورد. غفلت از این امر ممکن است موجب استفاده صرف از روش‌های درمانی موجود، بدون بررسی سازگاری یا عدم سازگاری آن‌ها با چارچوب‌های فکری بومی شود.

روش پژوهش

روش تحقیق در پژوهش حاضر از نوع کیفی و با رویکرد اسنادی - تحلیلی است. داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی منابع معتبر روان‌شناسی، فلسفی و اسلامی شامل کتاب‌ها، مقالات علمی و متون نظری کلاسیک و معاصر مرتبط با شناخت‌درمانی گردآوری شده‌اند. تحلیل اطلاعات بر پایه تحلیل مفهومی، تفسیر نظام‌مند و مقایسه تطبیقی صورت گرفته است؛ به این معنا که مبانی هستی‌شناختی این رویکرد درمانی با آموزه‌ها و اصول فلسفی و دینی اسلامی مقایسه شده و نقد شده است تا نقش و تأثیر این مبانی بر شکل‌گیری نظریه و کاربردهای شناخت‌درمانی روشن شود.

یافته‌های پژوهش

۱. مبانی هستی‌شناسی و تأثیرات آن

۱-۱. نفی موجود غیرمادی و انکار خدا

یکی از مبانی هستی‌شناختی بنیادین در دیدگاه پیشگامان شناخت‌درمانی، مادی‌انگاری رادیکال است؛ رویکردی که هستی را منحصر در موجودات محسوس و تجربی می‌داند و هرگونه وجود غیرمادی از جمله روح، فرشته، و حتی خداوند را فاقد پشتوانه هستی‌شناختی معتبر تلقی می‌کند.

بر اساس این مبنا، هر آنچه از قلمرو ماده و تجربه حسی فراتر رود، یا وجودش نفی می‌شود یا به‌عنوان مفهومی غیرواقعی و فاقد کارکرد درمانی تفسیر می‌شود. الیس صراحتاً اعلام می‌کند: «وجود خدا و موجودات غیرمادی مشکوک است و حتی اگر کسی ادعا کند که این موجودات وجود دارند، بعید است که واقعاً آشفتگی ما را کمتر کنند» (Ellis, A., 1994, p322). این اظهارنظر نشان می‌دهد که در هستی‌شناسی او، نه تنها موجودات مجرد، بلکه وجود خداوند نیز فاقد نقش واقعی در نظام فهم رنج انسان تلقی می‌شود.

این نگرش مادی‌انگارانه بر این فرض استوار است که تنها پدیده‌های قابل درک از طریق حواس پنج‌گانه اصالت وجودی دارند (Still, A., & Dryden, W., 1999, p146). به همین دلیل، هرگونه حقیقت مطلق یا موجود روحانی، از جمله روح، آخرت یا خداوند، «مفهومی خیالی و بیش‌از‌حد تعمیم‌یافته» قلمداد می‌شود که نه قابلیت اثبات دارد و نه در سازوکار آشفتگی یا بهبود انسان مؤثر شمرده می‌شود (Ellis, A., 1994, p111).

پیامد هستی‌شناختی این دیدگاه، محدود شدن دامنه درمان به عوامل صرفاً مادی، عصبی و شناختی است؛ به‌گونه‌ای که منشأ رنج انسان نه تعامل با قوای غیرمادی، بلکه صرفاً خطاهای شناختی یا عوامل زیستی-اجتماعی تفسیر می‌شود. این امر در مدل‌های شناختی‌رفتاری مورد تأکید قرار گرفته است: «افکار، احساسات و رفتارها عمدتاً از طریق فرآیندهای شیمیایی و عصبی در مغز (ماده) سازماندهی می‌شوند» (بک، ۱۳۶۹).

۲-۱. تقدم وجود بر ماهیت

تقدم وجود بر ماهیت اصلی‌ترین محور هستی‌شناختی مشترک میان شناخت‌درمانی و برخی مکاتب فلسفی زیربنایی آن از جمله فلسفه اگزیستانسیالیسم است؛ بر اساس این اصل، انسان ابتدا به عرصه جهان وارد می‌شود و سپس با تلاش و انتخاب‌های خود، شخصیت و ماهیت خویش را می‌سازد (Murgia, E., & Diaz, K., 2015, p46). این

دیدگاه که هرگونه سرشت از پیش تعیین شده را نفی می‌کند، مستقیماً با محوریت فردگرایی در شناخت‌درمانی هم‌راستا است. این همسویی در این باور مشترک آشکار می‌شود که حقیقت مطلق از بیرون دیکته نمی‌شود؛ چنانکه الیس بیان می‌کند: «تنها حقیقت مطلق این است که هیچ‌چیز مطلقاً وجود ندارد» (الیس، ۱۳۸۲ الف). اگزستانسیالیست‌ها و به تبع آن الیس، معتقدند که انسان‌ها مسئولیت مطلق خلق دنیای خود و موقعیتشان را بر عهده دارند و «هیچ پیش‌زمینه، قانون یا بایسته‌ای جز آنچه خود فرد ایجاد می‌کند، وجود ندارد» (Murgia, E., & Diaz, K., 2015, p48).

الیس و بکر (۱۳۸۲) معتقدند که اگر فلسفه اصلی فرد این باشد که کنترل زندگی در دست خود اوست و با وجود مشکلات قادر است انتخاب کند که شاد باشد، فرصت مناسبی برای حفظ روحیه و بهره‌گیری از زندگی فراهم می‌شود. از این منظر، شناخت‌درمانی با محوریت فلسفه اگزستانسیالیسم، که بر مبارزه انسان برای ایجاد ماهیت شخصی و تعیین هدف زندگی تأکید دارد، همسو است؛ بر اساس این دیدگاه، هر فرد در قبال زندگی و شکل‌دهی به هویت خود مسئولیت کامل دارد (Ibid, p46).

بک (۱۹۶۷) بر این نکته تأکید دارد که یکی از اهداف بنیادین شناخت‌درمانی، آموزش تکنیک فاصله‌گیری به مراجعان است، به گونه‌ای که افراد بتوانند منافع و اهداف شخصی خود را در اولویت قرار دهند. این رویکرد، مسیر دستیابی به انسجام و یکپارچگی فردی را فراهم می‌کند و امکان می‌دهد که هر شخص با توجه به رعایت اصول منافع شخصی، در پی تحقق خوشبختی خود باشد.

۲-۳. مادی‌انگاشتن معنای زندگی

پرسش از معنای زندگی یکی از پیچیده‌ترین مسائل مطرح در اندیشه بشری است (شنیدی، ۱۳۹۳). این پرسش‌ها شامل موضوعاتی مانند «هدف زندگی چیست؟»، «از کجا آمده‌ایم و به کجا می‌رویم؟»، «چرا هستیم به جای اینکه نباشیم؟» و «چگونه می‌توان زندگی را با وجود اضطراب، خشم و مشکلات معنادار کرد؟» است (قربانی، ۱۳۸۸، ص ۳۶). پاسخ مناسب به این پرسش‌ها می‌تواند زندگی انسان را معنادار کرده و او را از پوچی و بی‌هدفی

رهایی دهد. معنای زندگی با موضوعات هستی‌شناختی مانند هدف خلقت انسان، سرنوشت پس از مرگ، وجود یا عدم وجود خدا و سعادت نهایی مرتبط است (شنبدی، ۱۳۹۳). عده‌ای از فیلسوفان اگزیستانسیالیست این مسئله را با تمرکز بر بی‌هدفی جهان مورد بررسی قرار می‌دهند.

در یکی از نخستین دسته‌بندی‌ها برای رویکردهای جست‌وجوی معنا در زندگی، دو گروه متمایز معرفی شده‌اند: کسانی که به طبیعت اعتماد دارند و کسانی که به فراطبیعت باورمندند. طبیعت‌باوران معتقدند زندگی حتی بدون وجود خدا یا روح می‌تواند معنادار باشد و برخی از آن‌ها عین‌گرا و برخی فردگرا هستند. از دیدگاه عین‌گرایان، زندگی معنادار مستلزم درگیری فعال با موضوعات ارزشمند است و در غیر این صورت بی‌معناست. فردگرایان بر این باورند که معنای زندگی وابسته به فرد است و می‌تواند بر اساس اراده، توانایی‌ها و انتخاب‌های شخصی ساخته شود، بدون نیاز به عامل ماورایی (متر، ۱۳۸۹). فراطبیعت‌باوران بر این باورند که زندگی تنها در صورت ارتباط با قلمرویی روحانی معنادار است. برخی این عامل را خدا و برخی دیگر روح می‌دانند (شانظری و فرجی، ۱۳۹۵، ص ۶۷).

با توجه به این تقسیم‌بندی، دیدگاه شناخت‌درمانی را می‌توان در چارچوب طبیعت‌باوران فردگرا جای داد. این رویکرد همانند اگزیستانسیالیسم بر این اصل تأکید دارد که معنای زندگی هر فرد بر اساس انتخاب او شکل می‌گیرد و فرد در این انتخاب آزاد است. شناخت‌درمانی معتقد است که به چالش کشیدن افکار و باورهای تحت کنترل فرد منجر به واکنش مثبت می‌شود، درحالی‌که تمرکز بر مسائل خارج از کنترل باعث اضطراب و نگرانی می‌شود و بنابراین فرد می‌تواند شناخت‌های ناسازگار و منجر به رنج خود را اصلاح کند (Murgia, E., & Diaz, K., 2015, p47).

الیس نیز تأکید می‌کند که معنای شخصی زندگی باید توسط خود فرد ساخته شود: «درمانگر شناختی برخلاف برخی درمانگران مذهبی یا معنوی، هیچ معنای خاصی به زندگی انسان و جهان نمی‌دهد، اما به شدت توصیه می‌کند که مراجع معنای شخصی زندگی را خود بسازد» (Ellis, A., 1994, p324). بک نیز معتقد است مراجعان می‌توانند

معناهای شخصی خود را ایجاد کرده و شیوه‌هایی برای مواجهه با موقعیت‌های منجر به اضطراب، خشم یا افسردگی انتخاب کنند (Murgia, E., & Diaz, K., 2015, p46).

۲. نقد مبانی هستی‌شناختی پیشگامان شناخت‌درمانی

مبانی هستی‌شناختی پیشگامان شناخت‌درمانی حول چند مؤلفه اصلی شکل گرفته است که شامل نفی مبدأ هستی، انکار موجود غیر مادی و مجرد، تقدم وجود بر ماهیت و انکار هدفمندی جهان و آفرینش می‌شود. علاوه بر این، مادی‌انگاری معنای زندگی و هم‌نوایی با اصول اگزیستانسیالیسم نیز از دیگر مؤلفه‌های کلیدی هستی‌شناختی این رویکرد به شمار می‌روند و در ادامه پژوهش به تفصیل تحلیل خواهند شد. همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، الیس و بک علاوه بر تأکید بر فرایندهای شناختی، دارای پیش‌زمینه‌های فلسفی مشترکی هستند، با این تفاوت که بک صراحتاً به بنیان‌های فلسفی شناخت‌درمانی اشاره نکرده است. بنابراین، نقدهای هستی‌شناسانه پژوهش حاضر شامل بررسی دیدگاه‌های هر دو پیشگام شناخت‌درمانی است.

۲-۱. نقد انکار موجود غیرمادی و مجرد

یکی از مبانی هستی‌شناختی اصلی در شناخت‌درمانی، باور به جسمانی‌بودن تمامی عالم و انکار موجودات غیرمادی و مجرد است. پیشگامان شناخت‌درمانی بر این باور بودند که عالم سراسر جسمانی است و هیچ موجود روحانی یا مجردی خارج از ماده وجود ندارد (Ellis, A., 1994, p112).

۲-۱-۱. دیدگاه اسلام درباره موجود مجرد

یکی از مبانی اصلی شناخت‌درمانی، باور به مادی‌بودن تمامی عالم و انکار موجودات غیرمادی و مجرد است (Ibid, p111). این رویکرد که در چارچوب اصالت حس و تجربه شکل گرفته، در مقابل، با هستی‌شناسی حکمت متعالیه که مبتنی بر اصل «اصالت الوجود» و کثرت مراتب وجود است، به طور بنیادین در تعارض قرار می‌گیرد. اندیشمندان مسلمان بر این باورند که تمام موجودات هستی صرفاً مادی و محسوس نیستند، بلکه هستی دارای

مراتب مختلفی است که به عالم «شهادت» (قابل ادراک حسی) و عالم «غیب» (فرامادی) تقسیم می‌شود. در همین راستا، صدرای شیرازی در تبیین عوالم وجودی، نظام سه‌گانه‌ای را مطرح می‌کند و جهان مثالی را عالم میانی می‌داند و معتقد است عالم مثال، بین عالم عقول مجرد و جهان مادی است. او بزرگترین دلیل و شاهد را برای این عوالم سه‌گانه، حقیقت کامل انسانی می‌داند که عالم صغیر است و سه ادراک متمایز دارد: ادراک حسی، ادراک خیالی و ادراک عقلی. متناسب با این سه ادراک جهان‌های سه‌گانه وجود دارد: جهان انسان خاکی که موضوع ادراک حواس است؛ جهان نفس یا ملکوت که به‌طور اخص عالم ادراک از طریق تصور و خیال است؛ و جهان عقول محض یا جبروت که موضوع معرفت عقلانی است؛ و هر کدام از ادراکات سه‌گانه، روزنه ورود به یکی از این جهان‌ها است (ملاصدرا، ۱۳۷۹، ج ۸، ص ۲۴۰).

دیدگاه پیشگامان شناخت‌درمانی که واقعیت را به آنچه حسی است تقلیل می‌دهد (مادی‌انگاری)، در واقع بنیان هستی‌شناختی حکمت متعالیه مبنی بر تشکیک و مراتب وجودی را انکار می‌کند. در منظومه صدرایی، ماده صرفاً یک امر متقابل با تجرد نیست، بلکه آخرین مرتبه از تجردی است که با ماهیت آمیخته شده و ضعیف‌ترین نوع وجود است که در عالم شهادت متجلی می‌شود (همان، ص ۳۴۷). نفی هرگونه وجود غیرمادی یا مجرد در CBT، در حقیقت به معنای نفی کامل عالم غیب و تمامی مراتبی است که در قوس نزول، کمال وجودی کمتری دارند. از این‌رو، این نفی هستی‌شناختی، به‌طور منطقی، مستلزم نفی آموزه‌های دینی بنیادین است. زیرا اعتقاد به روح مجرد و جاودانه، که حقیقت انسان است، پذیرش برزخ و معاد را واجب می‌سازد.

این محدودیت هستی‌شناختی CBT، ریشه در چارچوب معرفت‌شناسی آنان دارد که بر اصالت حس و تجربه استوار است. از منظر حکمت متعالیه، هیچ تجربه حسی قادر به اثبات یا نفی موجودات فرامادی نیست. زیرا قلمرو حس محدود به امور مادی و جسمانی است. ملاصدرا تصریح می‌کند که ادراک حسی تنها در محدوده اجسام و عوارض جسمانی عمل می‌کند و توان دست‌یابی به معانی و موجودات مجرد را ندارد (همان، ج ۳، ص ۲۹۷ - ۲۹۹). بیشترین نتیجه‌ای که از منطوق حس‌گرایی می‌توان استخراج کرد، صرفاً «عدم امکان اثبات وجود مجردات از طریق حس» است؛ که خود مستلزم پذیرش احتمال وجود آن‌هاست.

این اصل که ادراک حسی برای شناخت کلیات و حقایق مجرد کافی نیست، هسته اصلی نقد صدراپی بر تجربه‌گرایی است. بنابراین که وی در مباحث علم حضوری تأکید می‌کند که یقین به وجود مجردات تنها از طریق ادراکات عقلی و شهودی ممکن است و علم حضوری خطا نمی‌پذیرد (همان، ج ۶، ص ۲۵۷). بنابراین، تعارض میان این دو دیدگاه، نه صرفاً در دوگانگی دین و علم، بلکه در تضاد دو نظام هستی‌شناختی است: یکی که به وجود طولی و مراتب غیبی قائل است، و دیگری که وجود را به ظرف محدود حواس ظاهری فرو می‌کاهد و از منظر فلسفه اسلامی، فاقد برهان قاطع برای نفی امور ماورای طبیعت است. علاوه بر این، انسان قادر است امور غیرمادی و روح را از طریق علم حضوری ادراک کند و برهان‌های عقلی متعددی نیز بر وجود موجودات مجرد اقامه شده است که در متون فلسفی به تفصیل بیان شده‌اند؛ به‌عنوان نمونه، رؤیاهای صادق، تجارب مرتاضان و معجزات انبیا و اولیای الهی، شواهدی برای وجود روح و دیگر موجودات فرامادی محسوب می‌شوند (مصباح یزدی، ۱۳۹۴). از این منظر، هستی‌شناسی اسلامی موجودات هستی را محدود به مادیات نمی‌داند و موجودات فرامادی را بخشی از واقعیت هستی تلقی می‌کند.

۲-۲. مبدأ هستی

یکی از مبانی هستی‌شناختی که پیشگامان شناخت‌درمانی به آن باور دارند، نفی خدا و حقیقت مطلق است. الیس در این باره می‌گوید: خدا و حقیقت مطلق "تخیلی بیش تعمیم‌دهی شده" است که از لحاظ تجربی نسبت به اثبات یا رد آن ناتوان هستیم (Ellis, 1994, p111). بحث درباره وجود خدا، ادله اثبات آن و نقد دیدگاه پیشگامان شناخت‌درمانی در نفی خداوند، موضوعی گسترده است که نگارش تفصیلی و پژوهش‌های متعدد را می‌طلبد. پژوهش حاضر به‌صورت اجمالی به این موضوع می‌پردازد و ابتدا نقدهای متفکران اسلامی بر انکار خداوند را بیان می‌کند و سپس دلایل اثبات وجود خدا از دیدگاه اسلامی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱-۲. دیدگاه اسلام درباره وجود خدا

استدلال به نبود خدا و تخیل‌پنداشتن آن از دو منظر قابل نقد است: نخست، طرح ناصحیح و غیردقیق مسئله وجود خدا و دوم، نقد آن بر اساس دیدگاه هستی‌شناسانه پیشگامان شناخت‌درمانی مبنی بر انحصارگرایی حس و تجربه.

نقد اول: عدم درک مفهوم خدا و تصور ناصحیح مسئله

یکی از نقدهای اساسی متفکران اسلامی، از جمله علامه طباطبایی، بر این اساس است که بسیاری از اشکال‌ها در خداشناسی ریشه در دستگاه ذهن و نحوه ادراک انسان دارد. طباطبایی معتقد است اگر ساختار و کارکرد ذهن به‌درستی شناخته نشود، مفاهیم به‌ویژه مفهوم «خدا» به‌صورت صحیح فهم و ادراک نمی‌شوند و در نتیجه، طرح مسئله نیز نادرست خواهد بود. در چنین شرایطی ممکن است فرد به موضع تعلیق و لادری‌گرایی، موضع دفع و انکار یا حتی تشبیه و تجسیم کشیده شود (طباطبایی، ۱۳۶۷).

کسی که مسئله خدا را بررسی می‌کند، باید بداند موضوع، یک مسئله فلسفی است نه علمی. خدا نه یک موجود خاص در میان سایر موجودات است، نه عاملی از عوامل مؤثر در جهان، و نه اعتقاد به ماورای طبیعت به معنای وجود عالمی مستقل از جهان است، بلکه جهان دارای یک بعد ماورایی است که به آن «ماورای طبیعت» گفته می‌شود و رابطه‌ای طولی با طبیعت دارد. از این‌رو، بحث از خدا، بحثی فلسفی درباره کل عالم است و نمی‌توان آن را با قوانین علمی محدود به پدیده‌های قابل تجربه حل و فصل کرد (باقی، ۱۳۹۰). به این ترتیب، بسیاری از انتقادات و اعتراض‌ها نسبت به وجود خدا فرو می‌ریزد. زیرا ریشه این اشکال‌ها در طرح نادرست و نسنجیده موضوع است. اگر مسئله خدا به‌صورت صحیح و فلسفی مطرح شود، بسیاری از نقدهای انکار وجود خدا از اساس بی‌اعتبار خواهند بود (طباطبایی، ۱۳۶۷، ص ۷۸).

نقد دوم: مادی‌انگاری و انحصار در حس و تجربه

پیشگامان شناخت‌درمانی واقعیت را محدود به حس و تجربه می‌دانند و معتقدند که وجود یا عدم هر امر محتمل باید در علم تجربی مورد بررسی قرار گیرد، حتی اگر آن امر، خدایی

نامحسوس و مجرد باشد (Ellis, A., 1994, p276). از این منظر، ایس وجود خدا را انکار می‌کند. زیرا بر این باور است که «نمی‌توان به موجودی باور داشت که قابل درک حسی نیست؛ پس خدا تخیلی بیش نیست».

این ادعا از دیدگاه فلسفه اسلامی و هستی‌شناسی، با مشکل مواجه است. ادراکات حسی محدود به پدیده‌های مادی و متناسب با اندام‌های ماست؛ همان‌گونه که چشم نمی‌تواند صدا را درک کند و گوش قادر به دیدن رنگ‌ها نیست. مجموع حواس انسانی نیز توان درک همه موجودات را ندارد. علاوه بر این، بسیاری از حقایق غیرمادی و غیرحسی را می‌توان با یقین شناخت، حتی اگر حواس ظاهری آن‌ها را درک نکند؛ برای مثال، انسان از حالات روانی خود مانند ترس، محبت، اراده و تصمیم‌آگاه است و به وجود آن‌ها یقین دارد، در حالی که این پدیده‌ها، همانند روح، غیرمادی و نامحسوس هستند. بنابراین، عدم ادراک حسی، دلیلی بر عدم وجود یک پدیده نیست (مطهری، ۱۳۹۱).

در اندیشه‌های غیرخداپاوارانه پیشگامان شناخت‌درمانی، نوعی جزئی‌نگری و مادی‌گرایی مشاهده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که خدا به‌سان یک پدیده خاص در کنار سایر پدیده‌ها پنداشته شده است. علامه طباطبایی معتقد است که چنین افرادی، چون وجود خدا را همانند سایر پدیده‌ها مشاهده نکرده و اثبات آن را از طریق آزمایش‌های علمی ممکن نمی‌دانند، به انکار او روی آورده‌اند (طباطبایی، ۱۳۶۷، ص ۷۸). از این رو، نقدهای مربوط به انکار موجودات مجرد و غیرمادی، هم‌چنان به قوت خود باقی است و در چارچوب نقد هستی‌شناسانه پیشگامان شناخت‌درمانی قابل استناد است.

۲-۲-۲. پیامدهای انکار وجود خدا

در تحلیل هر دیدگاه، علاوه بر بررسی صحت یا سقم آن، توجه به پیامدهای آن نیز اهمیت دارد. زیرا پیامدها می‌توانند ارزیابی دقیق‌تری از اثرات فلسفی و عملی دیدگاه ارائه دهند. از این منظر، بررسی پیامدهای انکار خدا در نظریه شناخت‌درمانی اهمیت دارد، هرچند پژوهش حاضر توان تحلیل گسترده همه جوانب آن را ندارد. با این حال، برخی پیامدهای کلی این دیدگاه قابل اشاره است.

الف- نفی ارزش‌های عینی

چنان‌چه وجود خداوند انکار شود و انسان آزاد باشد تا ارزش‌ها را بر اساس تمایلات شخصی خود تعیین کند، امکان پایبندی به ارزش‌های مطلق و جهانی از بین می‌رود. بر این اساس، پیشگامان شناخت‌درمانی معتقدند: «انسان علاقه‌ای به تعیین هرگونه استاندارد مطلق، نهایی یا خداداده در اخلاق ندارد، اما در هر جامعه‌ای می‌تواند به توافق برسد که چه چیزی درست و چه چیزی نادرست است؛ بنابراین، می‌توان افکار، احساسات و رفتار را به‌عنوان "خوب" یا "بد" ارزیابی و اندازه‌گیری کرد» (Ellis, A., 1994, p181).

الیس همچنین بیان می‌کند: «جهان را نمی‌توان به شایستگی و عدم شایستگی تقسیم کرد و از انسان‌ها و اشیا برای اعمال خوبشان بت ساخت یا آنان را برای رفتار بدشان تکفیر کرد. زیرا هیچ معیار مطلق و جهانی برای رفتار خوب یا بد وجود ندارد. تنها گروهی اعمال خاصی را خوب می‌دانند و پاداش می‌دهند و برخی رفتارها را بد می‌شمارند و مجازات می‌کنند» (الیس، ۱۳۸۲، ص ۴۱).

ب- پوچ‌گرایی

انکار خدا زمینه را برای احساس وانهادگی و تنهایی انسان فراهم می‌کند و امکان ظهور پوچ‌گرایی را افزایش می‌دهد (گرامی، ۱۳۸۸). اگرچه الیس و بک تلاش می‌کنند با تأکید بر مسئولیت فردی، از هرج و مرج اخلاقی جلوگیری کنند، اما مبانی محکم و فلسفی کافی برای توجیه این مسئولیت ارائه نمی‌دهند و آن را صرفاً بر اساس اختیار و اراده فرد قرار می‌دهند.

۲-۲-۳. جمع‌بندی دیدگاه اسلام

در اندیشه اسلامی، برترین حقیقت ماورای طبیعی خداوند است و او در کانون تمام هستی قرار دارد؛ تمامی موجودات و رویدادهای جهان تحت نفوذ قدرت و علم او هستند. در منطق اسلامی، خلقت انسان (بقره: ۲۱؛ انعام: ۱۰۲)، اعمال و رفتار او (بقره: ۱۱۰ و ۲۳۴؛ آل عمران: ۱۲۰)، دنیای درون او (اسرا: ۲۵) و نیت و انگیزه‌های آشکار و پنهان او (ق: ۱۶؛ آل عمران: ۱۵۴؛ غافر: ۱۹) همگی زیر سیطره علم و قدرت خداوند قرار دارند. از دیدگاه

متفکران اسلامی، انسان مانند سایر موجودات، موجودی است که در مسیر تربیت الهی قرار دارد؛ هیچ جنبه‌ای از او از دیدگاه پروردگار مخفی نمی‌ماند، همان‌گونه که خداوند فرموده است: «هیچ جنبه‌ای نیست مگر آنکه زمام اختیارش به‌دست پروردگار است» (هود: ۵۶) (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۶: ص ۲۴۵).

با توجه به این دیدگاه، نظام درمانی نیز باید در مسیر شناخت واقعیات و پرورش کمالات فطری انسان حرکت کند و به تحقق قرب الهی یاری رساند. در چنین نگرشی، جوهر هستی و جریان‌بخشنده آن خداوند است و محور نظام درمانی نیز خدامحور و مبتنی بر هستی خداوندمحور خواهد بود.

۳-۲. هدفمندی جهان و آفرینش انسان

یکی از بنیان‌های هستی‌شناختی روان‌درمانی شناختی، پذیرش این فرض است که جهان ذاتاً بی‌هدف است؛ از این رو، معنا و هدف زندگی به انتخاب‌ها و تصمیمات فردی بستگی دارد (Murgia, E., & Diaz, K., 2015, p47). مسئله هدفمندی جهان با موضوعاتی مانند هدف آفرینش انسان، سرنوشت پس از مرگ، پوچی، وجود یا عدم جهان دیگر و دستیابی به سعادت نهایی پیوند دارد (شنیدی، ۱۳۹۳). در پژوهش حاضر، به دلیل گستردگی مباحث، تنها به بررسی اجمالی آن‌ها پرداخته می‌شود.

مفاهیم «هدف آفرینش» و «معنای زندگی» در روان‌درمانی شناختی رفتاری مورد توجه قرار گرفته‌اند، با این حال تفاوت میان آن‌ها قابل توجه است. هدف زندگی نگرشی غایت‌شناختی دارد؛ بدین معنا که انسان در پی پاسخ به پرسش «هدف از آفرینش چیست؟» به دنبال فهم فلسفه حیات به‌عنوان علت غایی است. غایت‌مندی نظام هستی امری عینی است و مستقل از ذهن فرد وجود دارد، در حالی که معنا بخشی به زندگی جنبه‌ای روان‌شناختی دارد و کاملاً تابع نگرش فرد نسبت به زندگی است. برای آنکه زندگی شخصی معنا دار باشد، فرد باید خود قادر به درک معنا و هدف زندگی باشد. با این حال، این دو مفهوم به‌طور مستقیم با یکدیگر مرتبط‌اند؛ شناخت هدف آفرینش در جهان خارج بر روان و نگرش انسان نسبت به زندگی اثرگذار است. این ارتباط چنان است که برداشت

درست یا نادرست از هستی و جایگاه انسان در آن می‌تواند زندگی را معنادار یا بی‌معنا کند (سلیمانی امیری، ۱۳۸۲).

با توجه به این رابطه، پیشگامان شناخت‌درمانی که هدفمندی جهان و آفرینش را نادیده گرفته یا از آن غفلت کرده‌اند، معنای زندگی را نیز امری ناشی از انتخاب فرد و فاقد پشتوانه عینی قلمداد کردند و به نوعی، معناداری زندگی را منکر شدند (Murgia, E., & Diaz, 2015, p47). بر همین اساس، در این بخش به نقد بی‌هدفی جهان و آفرینش پرداخته خواهد شد.

۲-۳-۱. دیدگاه اسلام درباره هدفمندی آفرینش انسان

در نگرش اسلامی، آفرینش انسان و جهان مطلقاً بی‌هدف و بی‌معنا نیست. قرآن کریم نسبت‌دادن «عبث» یا «بیهودگی» به خلقت را مردود می‌داند؛ چنان‌که می‌فرماید: «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» (مؤمنون: ۱۱۵). این آیه نشان می‌دهد که آفرینش انسان بی‌هدف نیست و نهایتاً به بازگشت به سوی خداوند منتهی می‌شود. بر اساس این مبانی، هدف نهایی انسان «فلاح» و حرکت در مسیر کمال مطلق و لقاءالله است (جوادی آملی، ۱۳۸۳).

در هستی‌شناسی اسلامی، جهان بر اساس حکمت الهی سامان یافته است و آفرینش بر پایه حق و غایت شکل گرفته است. قرآن کریم می‌فرماید: «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ» (تغابن: ۳). حکمت الهی با بی‌هدفی و بیهوده‌بودن سازگار نیست؛ از این رو وجود خداوند حکیم به‌طور منطقی با هدفمندی آفرینش پیوند دارد و انکار هدفمندی در نهایت به انکار وجود و حکمت آفریدگار بازمی‌گردد.

با توجه به اینکه انسان دارای دو بُعد جسمانی و روحانی است، هدف آفرینش او نیز باید هر دو بُعد را پوشش دهد (قلعه‌بهمن، بی‌تا). از آنجا که ابزارهای متعارف معرفت برای درک هدف خلقت کافی نیست، قرآن کریم به‌عنوان معتبرترین منبع شناخت معرفی می‌شود و آیات آن ابعاد مختلف هدف آفرینش انسان را بیان کرده‌اند.

قرآن کریم در آیات متعدد به هدفمندبودن آفرینش انسان اشاره می‌کند. در آیه ۳۶ سوره قیامت آمده است: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى؟»، یعنی «آیا انسان گمان برده است

که بدون هیچ منظوری رها شده است؟». در سوره ذاریات (آیه ۵۶) عبادت و بندگی خداوند هدف آفرینش معرفی شده است. در برخی آیات، آفرینش انسان برای آزمایش مطرح شده است (هود: ۷). آیاتی دیگر بازگشت به سوی خداوند و قرب الهی را به‌عنوان غایت حرکت انسان بیان کرده‌اند (مؤمنون: ۱۱۵). همچنین در سوره بقره (آیه ۳۰) جانشینی انسان بر زمین به‌عنوان یکی از اهداف آفرینش مطرح شده است.

با تحلیل آیات، می‌توان تمام اهداف مطرح‌شده را به یک هدف غایی بازگرداند. عبادت و بندگی، وسیله‌ای است برای رسیدن به قرب الهی. آزمایش و ابتلای انسان، فرصتی برای کشف قابلیت‌ها و به‌فعلیت‌رساندن استعدادهای اوست و این مسیر، انسان را به تکامل و قرب الهی می‌رساند. در مورد خلیفه‌الله بودن نیز، تنها انسانی می‌تواند خلیفه خدا شود که به مقام انسان کامل و قرب الهی دست یافته باشد. بنابراین، از مجموع آیات قرآن کریم برمی‌آید که هدف غایی خلقت انسان رسیدن به مقام قرب الهی است (مصباح یزدی، ۱۳۸۹). بدیهی است کسی که زندگی را در چارچوب چنین نگرشی می‌بیند، معنای زندگی را بر اساس هدف غایی آفرینش و هماهنگی با طرح کلی عالم در مسیر قرب الهی درمی‌یابد. اعتقاد به خدا و آگاهی از هدفمندی جهان، زمینه‌ساز شکل‌گیری معنا و جهت‌گیری زندگی انسان در مسیر الهی است.

۲-۳-۲. نقد هدفمندی نبودن آفرینش

از آنجاکه پیشگامان شناخت‌درمانی دایره معرفت را صرفاً در حس و تجربه محدود می‌کنند و اعتقادی به مبدأ هستی ندارند، هدف و غایت آفرینش جهان و معنای زندگی نیز برای آنان قابل اثبات نیست. با این حال، باید توجه داشت که فلسفه خلقت امری تجربی نیست که بتوان از طریق داده‌های حسی و آزمایشگاهی به چرایی آن دست یافت؛ حوزه بررسی هدفمندی آفرینش عقل و وحی است و دایره مطالعات آن بسیار گسترده است. در دیدگاه اسلامی، هدف از خلقت به‌مثابه یک فرضیه که صحت آن باید از طریق داده‌های حسی اثبات شود، مطرح نمی‌شود و این مسئله فراتر از محدوده تجربیات حسی است. یکی از پیامدهای انکار هدفمندی بودن آفرینش در پیشگامان شناخت‌درمانی، ظهور نگرش اومانستی است. الیس پس از اشاره به بی‌هدفی جهان و نبود معنا در زندگی، معتقد است

که معنا و هدف زندگی در گرو انتخاب‌های هر فرد است (Murgia, E., & Diaz, K., 2015, p46). اومانیسیم، فلسفه‌ای است که منزلت ویژه‌ای برای انسان قائل شده و او را مقیاس همه‌چیز قرار می‌دهد. در این نگرش، انسان مرجع همه ارزش‌ها و هدف‌های خود است و هیچ تکلیفی از مافوق بر او تحمیل نمی‌شود. چنین دیدگاهی می‌تواند زمینه‌ساز توجیه اعمال ناشایست و ضعف در پایبندی به ارزش‌های اخلاقی مطلق باشد (رجبی، ۱۳۹۰).

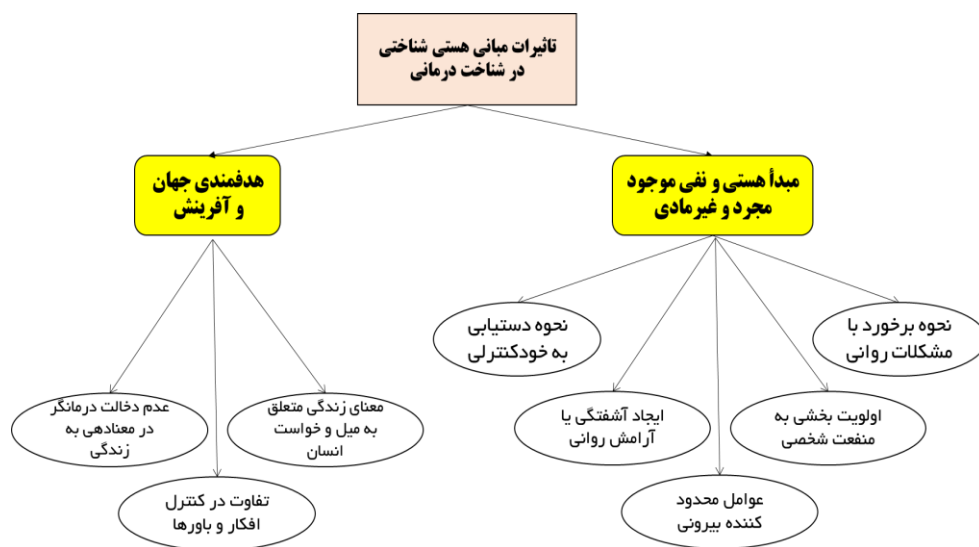
پیامد دیگر هدفمندنبودن آفرینش، بلا تکلیفی و سرگردانی انسان در زندگی است. از آنجاکه مطابق اندیشه‌های شناخت‌درمانگری همچون ایس، هیچ معنا و هدفی از پیش برای زندگی وجود ندارد و فرد باید خود آن را بسازد، نتیجه این می‌شود که زندگی از آرمان‌ها و ارزش‌های اخلاقی مطلق تهی شده و انسان در مسیر زندگی دچار سردرگمی می‌شود. راه نجات از این وضعیت، برخورداری از بینش دقیق دینی و فلسفی نسبت به هدف آفرینش است که مسیر زندگی را معنادار و جهت‌دار می‌سازد (نصری، ۱۳۸۸).

نتیجه‌گیری

شناخت‌درمانی بر پایه مجموعه‌ای از مبانی و اصول شکل گرفته است که نه تنها بنیان نظری این رویکرد را فراهم می‌کنند، بلکه امکان تحلیل و ارزیابی نقاط قوت و ضعف آن را نیز میسر می‌سازند. مبانی هستی‌شناختی مورد توجه پیشگامان این رویکرد، زمینه را برای درک عمیق و انتقادی نظریه فراهم می‌آورد و پژوهش حاضر با تمرکز بر استخراج، بررسی و نقد این مبانی، نقشی مؤثر در روشن ساختن ساختار مفهومی شناخت‌درمانی ایفا می‌کند. بررسی‌ها نشان داد که فلسفه رواقی و اگزیستانسیالیسم از تأثیرگذارترین مکاتب فکری در شکل‌گیری بنیان‌های هستی‌شناسانه پیشگامان شناخت‌درمانی هستند. شناخت‌درمانی بر اساس این مبانی، با تمرکز بر عقل و تجربه، انسان را موجودی آزاد و خودمختار می‌بیند که مسئولیت کامل معنای زندگی و انتخاب ارزش‌ها بر عهده اوست و هرگونه موجود غیرمادی، از جمله خداوند یا روح، در چارچوب این نگاه جایگاهی ندارد. مادی‌انگاری معنای زندگی نیز یکی دیگر از مؤلفه‌های کلیدی هستی‌شناختی این نظریه است که در پژوهش حاضر به تفصیل تحلیل شد. هم‌نوایی با شاخه‌ای از اگزیستانسیالیسم و نفی متافیزیک

توسط پیشگامان این نظریه، ناشی از تلاش آن‌ها برای تأکید بر چندگانگی و پلورالیسم در تجربه انسانی است.

پژوهش حاضر کوشید تا تأثیر و آثار اندیشه‌های پیشگامان شناخت‌درمانی بر مبانی هستی‌شناختی درمان شناختی رفتاری را به صورت جامع و منسجم نمایان سازد. بخشی از این تأثیرات و روابط بین مؤلفه‌های هستی‌شناسانه آنان در نمودار ۱ قابل مشاهده است.

نمودار ۱. تأثیرات مبانی هستی‌شناختی در شناخت‌درمانی

در چارچوب شناخت‌درمانی، ساختار هستی که در آن خداوند به عنوان خالق و مبدأ هستی لحاظ می‌شود، دچار تزلزل بنیادین شده است. این رویکرد، انسان را محور تمام امور قرار می‌دهد و نشان می‌دهد که جایگاه انسان در مبانی انسان‌شناختی، نقش اصلی را در شکل‌گیری این نگاه هستی‌شناسانه دارد. از سوی دیگر، اعتقاد به خداوند و ایمان به او، به‌طور طبیعی با آزادی مطلق انسان در تعارض است. زیرا ایمان مستلزم تعلق و وابستگی به حقیقت مطلق است، حال آنکه آزادی انسان در چارچوب شناخت‌درمانی به معنای استقلال کامل او در انتخاب معنا و ارزش‌هاست. این تعارض نشان می‌دهد که بنیادهای

هستی‌شناسانه شناخت‌درمانی با اصول خداپاوری ناسازگار است و در نتیجه، توجه به ابعاد فلسفی و دینی می‌تواند فهم جامع‌تری از جایگاه انسان و معنای زندگی ارائه دهد. نقدهای هستی‌شناسانه پژوهش حاضر نشان داد که این رویکرد دارای محدودیت‌های جدی است. انکار موجودات غیرمادی و مجرد، و همچنین نفی هدفمندی جهان و آفرینش انسان، موجب می‌شود تا برخی مسائل بنیادین فلسفی و دینی، از جمله معنا و غایت زندگی، هدف از خلقت، ارزش‌های اخلاقی مطلق و جایگاه انسان در نظام هستی، از دید این نظریه نادیده گرفته شود. در مقابل، هستی‌شناسی اسلامی این مسائل را با رویکردی خداپاورانه و هدفمند حل کرده و معنا، ارزش و جهت‌گیری زندگی انسان را مبتنی بر اعتقاد به خدا، هدف آفرینش و رسیدن به کمال مطلق، تبیین می‌کند.

به این ترتیب، می‌توان چنین نتیجه گرفت که شناخت‌درمانی، اگرچه در درمان اختلال‌های روانی و تغییر باورهای ناسازگار کارآمد است، اما در تحلیل فلسفی و هستی‌شناسانه دارای کاستی‌هایی است که محدودیت‌هایی در فهم کامل زندگی انسان و معنای وجود او ایجاد می‌کند. بر همین اساس، تلفیق دیدگاه‌های فلسفی و دینی، به‌ویژه در حیطه هدفمندی، معنا و جایگاه انسان، می‌تواند چشم‌انداز جامع‌تری برای نظریه ارائه کند و به غنای مبانی هستی‌شناسانه آن بیفزاید.

با این حال، پژوهش حاضر محدود به تحلیل اسنادی و نظری بوده و از بررسی میدانی تجربه‌های بالینی و مصادیق عملی درمان شناختی-رفتاری بازمانده است؛ محدودیتی که پژوهش‌های آتی می‌توانند با بهره‌گیری از روش‌های ترکیبی و تحلیل محتوای جلسات درمانی آن را جبران کنند. همچنین گسترش دامنه تحلیل به سایر لایه‌های فلسفی، همچون مبانی معرفت‌شناختی، انسان‌شناختی یا ارزش‌شناختی درمان شناختی-رفتاری، می‌تواند افق‌های تازه‌ای در نسبت روان‌درمانی و فلسفه بگشاید.

در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که تحلیل هستی‌شناختی می‌تواند زمینه‌ای مناسب برای بازخوانی انتقادی و ژرف‌نگرانه نظریه‌های روان‌درمانی فراهم آورد؛ چنان‌که شناخت‌درمانی نه صرفاً به‌مثابه یک فن بالینی، بلکه به‌عنوان بازتابی از نگرش هستی‌شناسانه انسان مدرن به آزادی، مسئولیت شخصی، معنای زندگی و جایگاه موجود در جهان قابل تأمل است.

منابع و مآخذ

- Alavi Sarshaki, SMR. *Critique of Kant's Philosophy*. Qom: Fetr Nashr-e Islami; 1391. Persian.
- Asadi, A. «Critique of Spinoza». *Ma'refat*. 1381;61:17–30. Persian.
- Baqi, AR. *Study of the Role of Imagination and Assertion in the Perception of God from the Viewpoint of Allameh Tabataba'i*. *Ma'refat*. 1390;166:25–45. Persian.
- Beck, A. *Cognitive Therapy and Psychological Problems* (M. Qarache-Daghi, translation). Tehran: Vis Publishing; 1369. Persian.
- Beck, A. T., Rush, A. J., Shaw, B. F., & Emery, G. *Cognitive Therapy of Depression*. New York, NY: Guilford Press; 1979.
- Beck, J. S. *Cognitive Behavior Therapy: Basics and Beyond* (Foreword by A. T. Beck). New York, NY: The Guilford Press; 2011.
- Beheshti, S. «Analysis and Critique of Kant's Educational Philosophy». *Andishe-ye Dini*. 1384;12–13:123–138. Persian.
- Beranjkari, R. «Moral and Legal Outcomes of Spinoza's Philosophical Theory». *Majallah-ye Hoquq-e Khosooosi*. 1382;4:47–62. Persian.
- Bond, W. F., & Dryden, W. *Handbook of Brief Cognitive Behaviour Therapy: Definition and Scientific Foundations*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd; 2002.
- Cleary, S. *Existentialism and Romantic Love*. Palgrave Macmillan Publisher; 2015.
- Copleston, F. *History of Greek and Roman Philosophy* (Seyed Jalal al-Din Mojtabavi, translation, Vol. 1). Tehran: Elmi va Farhangi; 1380. Persian.
- Deal, H. *History of Western Philosophy* (Abdolhossein Azarang, translation). Tehran: Ghoghhus; 1393. Persian.
- Durant, W. *The Story of Civilization* (6th ed.). Tehran: Elmi va Farhangi; 1378. Persian.
- Ellis, A., Becker, I. *Happy Life* (M. Firuzbakht, V. Erfani, translation). Tehran: Resa; 1382. Persian.
- Ellis, A., McLaren, K. *Rational-Emotive Behavior Therapy: Therapist's Guide* (M. Firuzbakht, translation). Tehran: Roshd; 1385. Persian.
- Ellis, A. *Feeling Better, Getting Better, Staying Better* (M. Firuzbakht, translation). Tehran: Resa; 1382a. Persian.
- _____, _____. *Nothing Can Disturb Me; Yes, Nothing!* (M. Firuzbakht, V. Erfani, translation). Tehran: Resa; 1382b. Persian.
- _____, _____. *Reason and Emotion in Psychotherapy* (Rev. ed.). New York, NY: Carol Publishing Group; 1994.

- Ellis, A., & Harper, R. A. *A Guide to Rational Living*. North Hollywood, CA: Wilshire Books; 1997.
- Ellis, A., & Kwee, M. The Interface Between Rational Emotive Behavior Therapy (REBT) and Zen. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*. 1998;16(1):1-20.
- Estrol, V, Wroom. Wittgenstein (Mohsen Talā'i Māhāni, translation). Tehran: Hekmat; 1394. Persian.
- Frances, H., & Hazlitt, H. *The Wisdom of the Stoics*. University Press of America, Inc.; 1984.
- Froggatt, W. *A Brief Introduction to Cognitive-Behaviour Therapy*. New Zealand: New Zealand Centre for Cognitive Behaviour Therapy Ltd; 2009.
- Gerami, GH. «Review of Sartre's View on Human Nature». *Fasname-ye Andishe-ye Novin-e Dini*. 1388;16:79-106. Persian.
- Ghaffari Nasab, E, Iman, MT. «Philosophical Foundations of Complex Systems Theory». *Methodology of Humanities*. 1392;76:41-60. Persian.
- Ghorbani, H. «Meaning of Life from Viktor Frankl's Perspective». *Philosophical Reflections*. 1388;3:35-58. Persian.
- Haji Ali Lakpour, S. «Spinoza File: Truth, Error, and Spinoza's Philosophy». *Ketab Mah-e Falsafe*. 1388;60:61-81. Persian.
- Haqqani Zanjani, H. «Kant's Theory on Moral Conscience and Its Critique». *Maktab-e Islam Quarterly*. 1388;10:47-53. Persian.
- Harris, E. *An Outline of Spinoza's Philosophy* (Seyed Mostafa Shahraini, translation). Tehran: Ney; 1389. Persian.
- Herbert, J. Connections Between Ancient Philosophies and Modern Psychotherapies: Correlation Doesn't Necessarily Prove Causation. *Journal of Behavior Therapy*. 2004;27(3):209-225.
- Hosseini Shahroudi, SM. Comparative Ontology: Kant vs. Suhrawardi. *Motale'at Eslami*. 1380;53-54:185-212. Persian.
- Javadi Amoli, A. «From Aristotelian Philosophy to Islamic Philosophy». *Ma' refat Falsafi*. 1383;3:27-54. Persian.
- _____, _____. *The Source of Thought* (Vol. 4). Qom: Nashr-e Esra; 1386. Persian.
- Khakbazan, N, Mesbah, A, Rafiei-Honar, H. «The Effects of Epistemic and Ethical Relativism on Cognitive Therapy: An Islamic Perspective». *Ma' refat Falsafi*. 1398;63:102-123. Persian.
- Kheiri Ravari, M. *Existentialist Philosophy in the Works of Naguib Mahfouz: Focus on "Awlad Haratina"* (Master's Thesis). Tarbiat Modares University, Tehran; 1390. Persian.

- Khodayari Fard, M. *Counseling: Psychological Foundations* (2nd ed.). Tehran: Yastron Publishing; 1387. Persian.
- Khoshghani, N, Alizamani, AA. «Life as Meaning: A Study of Zen and Comparison with Theistic Religions». *Comparative Theology*. 1392;9:27–40. Persian.
- Knapp, P., & Beck, A. T. *Cognitive Therapy: Foundations, Conceptual Models, Applications, and Research Fundamentos*. *Revista Brasileira de Psiquiatria*. 2008;30(Suppl. II):54–64.
- Levin, TZ. *From Socrates to Sartre: Philosophy for All* (Parviz Babaei, translation). Tehran: Nashr-e Negah; 1391. Persian.
- Long, A. A. *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life*. Department of Classics, University of California, Berkeley; 2002.
- Mardani Nokandeh, MH. *Foundations of Existentialism*. *Keyhan-e Farhangi*. 1381;195:28–31. Persian.
- Masoom, H. «Critique of Kant's Theory on Human Substance». *Falsafe-ye Din*. 1383;1:137–151. Persian.
- Mataji Nimur, A, Ghazalsfli, MT, Pouladi, K. «The Concept of Logos in Stoic Philosophy and Global Order». *Jostarha dar Falsafe va Kalam*. 1393;13:101–126. Persian.
- Mesbah Yazdi, MT. *Philosophy Education* (Vol. 1). Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute; 1394. Persian.
- _____, _____. *Theology*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute; 1389. Persian.
- Miandari, H. «Critique of Kantian Moral Philosophy from the Perspective of MacDowell's Moral Realism». *Pazhoheshname-ye Falsafe-ye Din*. 1386;2:95–120. Persian.
- Mohammadpour, A. «Research Designs in Mixed Methods: Paradigmatic Principles and Technical Approaches». *Journal of Social Studies of Iran*. 1389;2:106–141. Persian.
- Motahhari, M. *Man and Faith*. Tehran: Sadra Publishing; 1391. Persian.
- Mulla Sadra, MB. *Al-Hikmah al-Muta'aliyah fi al-Asfar al-'Aqliyyah al-Arba'ah*. Qom: Al-Mustafawi Bookstore; 1379. Arabic.
- _____, _____. *Translation and Commentary on Al-Shawahid al-Rububiyah* (Javad Mosleh, translation). Tehran: Soroush; 1400. Persian.
- Murgia, E., & Diaz, K. *The Philosophical Foundations of Cognitive Behavioral Therapy: Stoicism, Buddhism, Taoism, and Existentialism*. *Journal of Evidence-Based Psychotherapies*. 2015;15(1):37–50.
- Nasri, A. *Philosophy of Creation*. Tehran: Daftar Nashr-e Ma'aref; 1388. Persian.

- Pourhasan, Q. «Kant and A Priori Knowledge: Critique and Review». Collection of Articles, Allameh Tabataba'i University. 1383;187:47-60. Persian.
- Prochaska, J, Norcross, JC. *Psychotherapy Systems* (Y. Seyed Mohammadi, translation). Tehran: Nashr-e Roshd; 1390. Persian.
- Rajabi, M, Bostan, H. «Foundations of Value Epistemology in Islamic Sociology». *Islam and Social Sciences*. 1389;3:7-24. Persian.
- Rauscher, F. *Kant's Political and Social Philosophy* (Davood Mirzaei, translation). Tehran: Ghoghnus; 1394. Persian.
- Robertson, D. *The Philosophy of Cognitive-Behavioural Therapy (CBT)*. London, UK: Karnac Books Ltd; 2010.
- Russell, B. *History of Western Philosophy* (Najaf Daryabandari, translation, 8th ed.). Tehran: Nashr-e Ketab Parvaz; 1394. Persian.
- Sabhani, J. *Introduction to New Issues in Theology*. Qom: Nashr-e Emam Sadeq; 1383. Persian.
- Sadeghi, A, Baraz, F. «Stoic Ethics in Relation to Naturalistic Viewpoints». *Fasname-ye Akhlaq*. 1390;23:151-178. Persian.
- Saeedi Mehr, M. *Islamic Theology Education (Vol. 1)*. Qom: Ketab-e Taha; 1377. Persian.
- Salles, R. *God and Cosmos in Stoicism*. New York: Oxford University Press Inc.; 2009.
- Scrimali, T. *Neuroscience-Based Cognitive Therapy: New Methods for Assessment, Treatment, and Self-Regulation*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd; 2012.
- Shanazari, J, Faraji, A. «Analysis of Finding or Creating Life Meaning in Kierkegaard and Sartre». *Comparative Theology*. 1395;15:65-80. Persian.
- Sharaf, R. *Psychotherapy and Counseling Theories* (M. Firuzbakht, translation). Tehran: Khedmat Farhangi Resa; 1381. Persian.
- Shenbodi, H. *Analytical Study of Life Meaning and the Role of Education in Understanding It (Master's Thesis)*. Shahid Chamran University, Ahvaz; 1393. Persian.
- Shirvani, A. «Comparative and Critical View on Kantian Epistemology». *Fasname-ye Zehn*. 1388;4:135-158. Persian.
- Simons, J. *Guide to Cognitive Behavioral Therapy* (A. Barj'ali, F. Haq Ranjbar, translation). Tehran: Danje; 1389. Persian.
- Simos, G. *Cognitive Behavioral Therapy* (A. Jalali, M. Pouramini, A. Rouhani, translation). Tehran: Padra; 1384. Persian.
- Soleimani Amiri, A. «God and the Meaning of Life». *Naqd va Nazar*. 1382;31-32:95-144. Persian.

- Still, A., & Dryden, W. The Place of Rationality in Stoicism and REBT. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*. 1999;17(3):147–165.
- Tabataba'i, SMH. *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Qom: Jame'e Modarresin; 1374. Arabic.
- _____, _____. *Principles of Philosophy and Method of Realism* (footnotes by Morteza Motahhari). Tehran: Sadra; 1367. Persian.
- Thorsteinsson, R. M. *Roman Christianity and Roman Stoicism: A Comparative Study of Ancient Morality*. New York: Oxford University Press Inc.; 2010
- Tissler, E. *General History of Greek Philosophy* (Hassan Fathi, translation). Tehran: Hekmat; 1395. Persian.
- Woodruff Smith, D. *Husserl* (Seyed Mohammad Taghi Shakeri, translation). Tehran: Hekmat; 1393. Persian.

یادداشت‌ها

- ¹ Ellis, A.
- ² Beck, A. T.
- ³ Stoicism
- ⁴ Zeno
- ⁵ Cicero
- ⁶ Spinoza, B.
- ⁷ Kant, I.
- ⁸ Herbert, J. D.
- ⁹ Sartre
- ¹⁰ Kierkegaard
- ¹¹ Buber
- ¹² Heidegger
- ¹³ ontology
- ¹⁴ Cleary, Skye
- ¹⁵ Thorsteinsson, Runar M.
- ¹⁶ Salles, Ricardo
- ¹⁷ Long, A. A
- ¹⁸ Frances & Hazlitt, Henry

معرفی نویسنده

نوید خاکبازان استادیار گروه روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه ادیان و مذاهب قم و بازرس انجمن روان‌شناسی اسلامی است. او دبیر تخصصی نشریه روان‌پژوهی فرهنگی دانشگاه ادیان بوده و تاکنون بیش از بیست عنوان مقاله علمی و کتاب در حوزه‌های روان‌شناسی بالینی، فلسفه روان‌شناسی، روان‌سنجی و سلامت روان منتشر کرده است. علاوه بر فعالیت‌های پژوهشی و آموزشی، در حوزه درمان اختلالات روان‌شناختی و زوج‌درمانی نیز فعالیت تخصصی دارد. تمرکز حرفه‌ای او بر توسعه مداخلات مبتنی بر شواهد و به‌کارگیری رویکردهای بومی و کارآمد برای ارتقای سلامت روان جامعه است.

Khakbazan, N. Assistant Professor, Psychology and Educational Sciences, University of Religions and Denominations, Qom, Iran.

n.khakbazan@urd.ac.ir

How to cite this paper:

Navid Khakbazan (2025), Ontological Foundations of Cognitive-Behavioral Therapy and Its Critique Based on Transcendent Wisdom (Hikmat al-Muta'aliya), *Journal of Ontological Researches*, 15 (28), 357-389. Persian.

DOI: [10.22061/orj.2025.12545.916](https://doi.org/10.22061/orj.2025.12545.916)

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.